

Ξενάγηση του Συνδέσμου Συριανών στην επετειακή έκθεση «ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ» στο Μουσείο Μπενάκη

Κείμενο - φωτογραφίες: Χρήστου Θανόπουλου

Το Σάββατο 12 Νοεμβρίου 2022, μία ομάδα 32 μελών και φίλων του Συνδέσμου Συριανών ξεναγήθηκε στην έκθεση «Μικρά Ασία, Λάμψη, Καταστροφή, Ξεριζωμός, Δημιουργία». Τα εκθέματα φτάνουν τα χίλια, οι φωτογραφίες τις πεντακόσιες, σε μια μοναδική έκθεση ύμνο της Μικράς Ασίας και των ανθρώπων της. Ο τρόπος παρουσίασης είναι σύγχρονος και πρωτότυπος και τα εκθέματα, καθώς και τα κείμενα υψηλού επιπέδου. Το Μουσείο Μπενάκη και το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών είναι οι βασικοί συντελεστές, αλλά προσέφεραν έργα τέχνης, αντικείμενα, φωτογραφίες και τεκμήρια, πολλές μητροπόλεις (Γλυφάδας, Ελληνικού, Φιλαδελφείας, Ν. Ιωνίας, κ.α.), μουσεία (Εθνική Πинаκοθήκη – Μουσείο Αλεξ. Σούτσου, Πολεμικό Μουσείο, Μουσείο Ελληνικών Λαϊκών Μουσικών Οργάνων «Φοίβος Ανωγειανάκης», Μουσείο της Πόλης του Βόλου, Imperial War Museum, κ.α.), κρατικά αρχεία (ΓΑΚ – Κεντρική Υπηρεσία, Φωτογραφικό Αρχείο Δήμου Πέλλας, Υπουργείο Υγείας, κ.α.) και ιδιωτικές συλλογές και αρχεία (κειμήλια οικογένειας Χριστοδούλου Αθανασούλα του Βύρωνα, Συλλογή Παναγιώτασ Ασματούλου – Νταουσάκη, Συλλογή Λένας και Αλέκου Βλ. Λεβίδη, κ.α.).

Ιωνία, Δυτικά Παράλια

Τον 11^ο και 10^ο αιώνα π.Χ. Ίωνες προερχόμενοι από την ηπειρωτική Ελλάδα εγκαθίστανται στα δυτικά παράλια και ιδρύουν δώδεκα πόλεις, ανάμεσά τους η Μίλητος, η Έφεσος, η Κολοφών, οι Κλαζομενές και η Σμύρνη. Η Σμύρνη διατηρεί τη σημασία της ως λιμένας, τόσο στη βυζαντινή, όσο και στην οθωμανική αυτοκρατορία. Με βάση το οθωμανικό διοικητικό σύστημα, η Ιωνία αποτελεί το μεγαλύτερο τμήμα του σαντζακίου Σμύρνης, με τις περιφέρειες Σμύρνης (Σμύρνη, Νέα Έφεσος/Κουσάντασι, Μαινεμένη, Νυμφαίο, Φώκαιες) και Ερυθραίας (Βουρλά, Καράμπουρνα, Σιβρισάρι, Κρήνη/Τσεσμές). Ελληνικοί πληθυσμοί από την ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιά, τον 18^ο αι. ενισχύουν το ελληνικό στοιχείο στα ιωνικά παράλια και δημιουργούν δημογραφικό υπόβαθρο για τη μεγάλη ακμή του 19^{ου} και των αρχών

του 20^{ου} αιώνα. Η Σμύρνη αναδεικνύεται πόλη πολιτιστικού συγκρασιμού Ανατολής και Δύσης.

Οι επισκέπτες εισερχόμενοι στην έκθεση αντικρίζουν μια «ζωντανή» πανοραμική απεικόνιση της αποβάθρας και της πόλης της Σμύρνης, της αξέχαστης πρωτεύουσας της Ιωνίας. Οι πυκνοί ελληνικοί πληθυσμοί των ακτών του Αιγαίου στη Μικρά Ασία, από το Αδραμύττιο, μέχρι την Αλικαρνασσό και τη Μάκρη βασίζονταν στην αγροτική οικονομία και το εμπόριο. Όλοι αυτοί οι δραστήριοι, πανέξυπνοι, εργατικοί, πολυπράγμονες άνθρωποι, διαπνεόμενοι από πατριωτισμό, πολιτιστική ευελιξία, καρτερικότητα, αναδεικνύουν τη Σμύρνη σε κόμβο, σε απευθείας σύνδεση με την Ελλάδα και την Ευρώπη. Τα τοπικά προϊόντα είναι το λάδι και οι ελιές, τα σαπούνια, η σταφίδα, τα καπνά, τα σύκα, τα ψάρια, το βαμβάκι, δίνοντας τη δυνατότητα στους παραγωγούς να ζουν με άνεση και στους αστούς της Σμύρνης, των Βουρλών, του Αϊβαλιού, του Τσεσμέ, να ακολουθούν τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Ο λαϊκός πολιτισμός είναι αιγαιοπελαγίτικος, με επιρροές από την Ανατολή. Η νέα προκυμαία της Σμύρνης, το περίφημο "Quai", μήκους 3.325 μ., κατασκευάστηκε από τη γαλλική εταιρεία των αδελφών Dussaud, την πενταετία 1869–1874, δίνοντας μεγάλη ώθηση στο εξαγωγικό και εισαγωγικό εμπόριο, στο οποίο διέπρεψαν κυρίως οι Έλληνες, σε συνδυασμό με το σιδηροδρομικό δίκτυο και την εκβιομηχάνιση. Η Σμύρνη αναδεικνύεται στο μεγαλύτερο εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο μετά την Κωνσταντινούπολη. Ο εξευρωπαϊσμός προκαλεί ρωγμές, στο κλειστό σύμπαν των εθνοτήτων, ανοίγοντας νέους διαύλους επικοινωνίας και διαμορφώνοντας νέες σχέσεις, ανεξαρτήτως εθνικότητας. Ο αστικός εκσυγχρονισμός επιτυγχάνεται στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Η Ανατολή συναντάει τη Δύση. Η Σύρος έχει απευθείας σύνδεση με τη Σμύρνη. Η ευρωπαϊκή μόδα επικρατεί στην αμφίεση των Σμυρνιών, με την εισαγωγή από τη δυτική Ευρώπη των ειδών ένδυσης και εξαρτημάτων. Από την Ελλάδα εισάγονται οι εθνικές ενδυμασίες, τονίζοντας την ελληνική συνείδηση των Σμυρνιών σε ειδικές περιστάσεις (εθνικές εορτές, κ.α.). Κοφτά κεντήματα, δαντέλες, στολίζουν εσώρουχα, νυχτικά, μωρουδιακά, εξοβελίζοντας τις παλιότερες κεντητικές τεχνικές. Η εκπαίδευση των κοριτσιών περιλαμβάνει την κεντητική και τη ραπτική.

Η Σμύρνη, η Έφεσος, η Πέργαμος, τα Θυάτεια, οι Σάρδεις, η Φιλαδέλφεια και η Λαοδικεία υπήρξαν οι Επτά Εκκλησίες της Αποκαλύψεως. Στη Μητρόπολη Σμύρνης υπάγονταν 18 ναοί, με σημαντικότερο τον μητροπολιτικό ναό της Αγίας Φωτεινής, του οποίου το πανύψηλο καμπαναριό ήταν ορατό από τα εισερχόμενα στο λιμάνι πλοία. Από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, η έδρα της Μητροπόλεως Εφέσου μεταφέρθηκε στη Μαγνησία. Στην περιοχή της Εφέσου σώζονται μέχρι σήμερα ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, το σπήλαιο των Επτά Παίδων και ο Ναός του Τιμίου Προδρόμου στον Κιρκιντζέ. Στα Θυάτεια υπήρχε σημαντικός ελληνικός πληθυσμός με καταγωγή από τα Κύθηρα και με τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου. Το Αϊβαλί (Κυδωνιές), φημισμένο για την Ακαδημία των Κυδωνιών, είχε 11 ιερούς ναούς και δύο μοναστήρια, ενώ το Αϊδίνι, έδρα της Μητροπόλεως Ηλιουπόλεως και Θείρων, είχε πέντε ναούς με τον μητροπολιτικό ναό των Εισοδίων της Θεοτόκου. Στον 19^ο

αιώνα η οικονομική ανάπτυξη και οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, οδήγησαν στο κτίσιμο πολλών μεγαλόπρεπων ναών σε όλη τη Μικρά Ασία.

Προεπαναστατικά παρατηρείται μια τυπογραφική άνθηση στα μικρασιατικά παράλια, από φλογερούς φιλέλληνες που εισάγουν τυπογραφικά μηχανήματα, οδηγούμενοι από την αρχαιολατρεία, το Διαφωτισμό, τη μαγεία της Ανατολής. Η εκδοτική δραστηριότητα ανθεί σε Χίο και Κυδωνίες, όμως με το ξέσπασμα της Επανάστασης του 1821, με την καταστροφή των Κυδωνιών και της Χίου, βιβλιοθήκες και βιβλία καταστρέφονται. Στη Σμύρνη δημιουργείται μια εκδοτική έκρηξη. Από την ίδρυση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους έως το 1922 τυπώνονται 2.375 τίτλοι.

Από τον 18^ο αιώνα υπάρχουν αρρεναγωγεία που παρέχουν υψηλής ποιότητας παιδεία. Σημαντική και μακροβιότερη είναι η Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης, θεολογικού προσανατολισμού, αλλά και το βραχύβιο Φιλολογικό Γυμνάσιο (1809–1819), υπό τους Κωνσταντίνο Κούμα και Κωνσταντίνο Οικονόμο, στο πνεύμα του Διαφωτισμού και χωρίς την κηδεμονία της Εκκλησίας. Οι ιδέες του Διαφωτισμού ανθούν στο τρίγωνο Χίος, Κυδωνίες, Σμύρνη, με αποτέλεσμα να εισάγονται νεωτερικές πρακτικές, όπως ο αλφαριθμητισμός, η εκπαίδευση του γυναικείου φύλου, η εισαγωγή των μαθηματικών και των φυσικών επιστημών, που προεπαναστατικά είχαν καταδικαστεί με πατριαρχικές εγκυκλίους. Πολλές ελληνικές εφημερίδες εκδίδονται στη Σμύρνη, όπως η παλαιότερη «Αμάλθεια» (1838–1922), «Πρόδος», «Ιωνία», «Σμύρνη».

Καππαδοκία και νότιες επαρχίες Μικράς Ασίας

Η Καππαδοκία (Καισάρεια, Σινασός, Προκόπι) είχε σημαντικό ελληνικό πληθυσμό (81 ελληνορθόδοξες κοινότητες) και εγγύτητα με νότιες επαρχίες, όπως η Πισιδία (Σπάρτα ή Σπάρτη, σημαντικό κέντρο παραγωγής ταπήτων), η Παμφυλία (Αττάλεια) και η Λυκία (Μάκρη, Λιβίσι). Μετά τη μάχη του Ματζικέρτ (1071) και τους αιώνες εξισλαμισμών που ακολούθησαν, οι Καππαδόκες τουρκοφώνησαν (49 κοινότητες) ή διατήρησαν ιδιόμορφα γλωσσικά ιδιώματα, με ελληνιστικές ρίζες και στοιχεία της οθωμανικής γλώσσας (32 κοινότητες). Η Καισάρεια ήταν εκκλησιαστικό, εκπαιδευτικό (με 58 σχολεία) και εμπορικό κέντρο. Η Σινασός υπήρξε νησίδα ελληνόφωνης παιδείας (πρώτο οργανωμένο ελληνικό σχολείο το 1821). Στη Μητρόπολη Ικονίου λειτουργούσαν 54 σχολεία. Στην Καππαδοκία, γενέτειρα των Μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας, αναπτύχθηκε ο μοναχισμός, στους αμέτρητους φυσικούς πέτρινους κώνους, όπου λαξεύθηκαν ναοί και μοναστήρια στην κοιλάδα των Κοράμων (Γκιόρμε), όπως η Εκκλησία των Σανδάλων, η Εκκλησία των Πορπών, η Κρυμμένη Εκκλησία, κ.α. Οι Τουρκόφωνοι Χριστιανοί ορθόδοξοι της Καισάρειας και της κεντρικής Μ. Ασίας χρησιμοποιούν τα Καραμανλίδικα, γράφουν δηλαδή την τουρκική γλώσσα με το ελληνικό αλφάβητο (καραμανλίδικα βιβλία, καραμανλίδικες εικόνες).

Πόντος

Ο Πόντος αποικίζεται από Έλληνες, κυρίως της Ιωνίας από τον 8^ο αιώνα π.Χ. Ιδρύονται έτσι πολλές αποικίες - πόλεις, όπως η Τραπεζούντα, μετέπειτα πρωτεύουσα της ομώνυμης Αυτοκρατορίας των Μεγάλων Κομνηνών (1204–1461) και θρησκευτικό

πνευματικό κέντρο, η Σινώπη, η Αμισός, η Αμάσεια, τα Κοτύωρα, η Κερασούντα. Η αρχαιοπρεπής ποντιακή ελληνική γλώσσα ομιλείται σε περισσότερους από χίλιους χριστιανικούς οικισμούς. Είναι μεγάλη η μοναστική παράδοση του Πόντου, με επικεφαλής την Παναγία Σουμελά, Αγ. Ιωάννη Βαζελώνος, Αγ. Γεώργιο Περιστερεώτα, κ.α. Ο Χρυσάνθος Φιλιππίδης (1881–1949), μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Αθηνών ανέλαβε τη Μητρόπολη Τραπεζούντος το 1913. Τότε ξεκίνησαν οι διώξεις των Ελληνοποντίων, ακολούθησε το ποντιακό αντάρτικο (από το 1914), η ρωσική κατοχή (1916–1918), που απέβλεπε στην κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά διακόπηκε λόγω της επανάστασης των Μπολσεβίκων (1917-1918). Με την αποβίβαση του Κεμάλ στην Σαμψούντα στις 19 Μαΐου 1919, ξεκίνησε ο «αγώνας ανεξαρτησίας» κατά των Ελλήνων, και η γενοκτονία των Ελληνοποντίων. Έγινε ανεπιτυχής προσπάθεια ίδρυσης ανεξάρτητου κράτους του Πόντου ή ομόσπονδου αρμενοποντιακού. Λόγω των μεταλλείων αργύρου της Αργυρούπολης αναπτύσσεται πολύ η αργυροχοΐα και η χρυσοκεντητική. Από τον 18^ο αιώνα παρατηρείται αξιόλογη εκπαιδευτική άνθηση, με σχολεία και σχολές, με κορυφαίο το Φροντιστήριο Τραπεζούντος, το Τσινέκιο Γυμνάσιο Αμισού, Φροντιστήρια στην Αργυρούπολη και Κερασούντα, η Ψωμιάδειος Σχολή στα Κοτύωρα και το Κολλέγιο στη Μερζιφούντα το οποίο ιδρύθηκε από Αμερικανούς ιεραποστόλους. Οι Έλληνες του Πόντου ασχολούνται με το εμπόριο, ναυσιπλοΐα, κτηνοτροφία, γεωργία, αλιεία. Στην περιφέρεια της Τραπεζούντος ανοίγουν γραφεία, σημαντικές ατμοπλοϊκές εταιρείες και υποκαταστήματα τραπεζών. Εκτός από τις εκπαιδευτικές έντονες ήταν και οι αθλητικές δραστηριότητες, με πρωταγωνιστές αθλητικά σωματεία, όπως ο «Πόντος», ο «Προμηθεύς», ο «Ακρίτας», κ.α.

Ανατολική Θράκη, Βιθυνία, Προποντίδα, Μυσία, Κωνσταντινούπολη

Οι Έλληνες είχαν παρουσία στην Ανατολική Θράκη από πολύ παλιά. Η πολιτική τύχη της Ανατολικής Θράκης ήταν στενά συνδεδεμένη με αυτή της Κωνσταντινούπολης. Η περιοχή συγκέντρωνε το ενδιαφέρον των Μεγάλων Δυνάμεων. Μετά το 1885 το ΒΑ τμήμα (Ανατολική Ρωμυλία) προσαρτήθηκε από την Ηγεμονία της Βουλγαρίας. Με κυριότερες πόλεις την Αδριανούπολη, Ραιδεστό, Φιλιππούπολη, Σαράντα Εκκλησιές, Μυριόφυτο, Περίσταση, Σωζόπολη, Πύργο, Αγχιάλο, κ.α., οι ελληνικές κοινότητες αναπτύσσονταν και εξελίσσονταν συνεχώς σε οικονομικό (με το εμπόριο), πολιτιστικό και εκπαιδευτικό επίπεδο. Η Βιθυνία (με κύριες πόλεις την Προύσα, Νίκαια, Νικομήδεια), η Φρυγία, (Αντάπαζαρ, Κίος, Μουδανιά, Τρίγλια, με πρωτεύουσα την Κιουτάχεια), η Μυσία (με σημαντικότερες πόλεις την Μπίγα, Λάμψακο, Πάνορμο, Αρτάκη, Πέραμο, Μηχανιώνα, Κούταλη, το Αδραμύττιο και το Τσανάκαλε) και η Προποντίδα (με την Προκόννησσο), είναι πλούσιες περιοχές σε ελαιοπαραγωγή, σηροτροφία, αλιεία. Παράγουν εκλεκτά κρασιά, το Τσανάκαλε και η Κιουτάχεια φημίζονται για τα κεραμικά τους, η Προκόννησσο για τα μάρμαρα, ενώ ανθίζει η μαρμαρινή ναυτιλία.

Η άμεση γειτνίαση και το εμπόριο με την Κωνσταντινούπολη, φέρνει εκτός από πολυτελή προϊόντα, νέες ιδέες και μόδες. Φορείς του ευρωπαϊκού πολιτισμού, της εθνικής παιδείας, είναι τα εκπαιδευτήρια, τα Ευγενίδια της Προύσσας, της Αρτάκης, της Κίου, της Τρίγλιας, τα Παντελίδεια και Κυριακίδια του Μαρμαρά, η Παπαδοπούλειος της Περάμου. Η Κωνσταντινούπολη, πρωτεύουσα τριών αυτοκρατοριών, έγινε εκκλησιαστικό κέντρο της Μικράς Ασίας. Οι μεταρρυθμίσεις και καινοτομίες που εφαρμόζονται τον 19^ο αιώνα, καθόρισαν τον αστικό μετασχηματισμό της πολιτείας, κατά τα πρότυπα της Δύσης. Οι νέοι ρυθμοί στην αρχιτεκτονική, η αναβάθμιση του κυβερνητικού μηχανισμού και η δραστήρια συμμετοχή των μη μουσουλμάνων υπηκόων στη ζωή της Πόλης, εξαιρούνται από τους ευρωπαϊούς ταξιδιώτες του 19^{ου} αιώνα. Οι Έλληνες της Πόλης διαπρέπουν σε όλους τους τομείς. Πρωτεύοντα ρόλο παίζει το Πατριαρχείο. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης αναγνωρίστηκε ως Γενάρχης των Ρωμαίων, δηλαδή θρησκευτικός ηγέτης και φορέας ευθύνης για τη νομιμοφροσύνη των ορθόδοξων υπηκόων. Γνήσια και δυναμική προσωπικότητα ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' (1878–1884, 1901–1912). Το μεταρρυθμιστικό διάταγμα Χάτι – Χουμαγιούν (1856), επέτρεψε την ίδρυση δημόσιων σχολείων και διασφάλισε το δικαίωμα της ανώτερης παιδείας. Το 1902 στην ευρύτερη περιοχή της Πόλης λειτουργούσαν 185 σχολεία, με 612 διδασκάλους και 19.132 μαθητές. Τα ελληνικά σχολεία διακρίνονται σε σχολές μέσης παιδείας και σε σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης. Η πρώτη κατηγορία περιελάμβανε την Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή, το Ζωγράφειον Γυμνάσιον (για θετικές επιστήμες), το Ελληνογαλλικόν Λύκειον Χρήστου Χατζηχρήστου, το Ζάππειον Εθνικόν Παρθεναγωγείον, το Εθνικόν Ιωακείμιον Παρθεναγωγείον και το Κεντρικόν Ανώτερον Παρθεναγωγείον της Φιλομούσου Εταιρείας «Η Παλλάς». Ανώτερη παιδεία προσέφερε η Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης.

Διωγμοί, Εθνικός Διχασμός, Συνθήκη των Σεβρών, Μικρασιατική Εκστρατεία

Το 1908 αξιωματικοί οργανωμένοι στο νεοτουρκικό Κομιτάτο Ένωσις και Πρόοδος εξεγέρθηκαν στη Μακεδονία, (Κίνημα των Νεότουρκων) αναγκάζοντας το σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ να επαναφέρει το σύνταγμα και να προκηρύξει γενικές εκλογές. Μεσαίο στέλεχος του Κομιτάτου ήταν ο αξιωματικός Μουσταφά Κεμάλ, που είχε γεννηθεί στη Μακεδονία το 1881. Το Κομιτάτο εξασφάλισε την υποστήριξη των εθνικών κοινοτήτων, εξαγγέλλοντας αρχές ισοπολιτείας, δικαιοσύνης και μέτρα ενίσχυσης της οθωμανικής ενότητας. Ήταν κυρίαρχη πολιτική δύναμη και κυβέρνησε έως το 1918. Στις τρεις εκλογικές αναμετρήσεις εξελέγησαν Έλληνες βουλευτές, οι οποίοι αγωνίστηκαν για τα δικαιώματα της ελληνικής κοινότητας και κατά τη διάρκεια του πολέμου προσπάθησαν να περιορίσουν τους εκτοπισμούς, διωγμούς και τα μέτρα κατά των Ελλήνων. Οι Νεότουρκοι είχαν οδηγήσει την αυτοκρατορία στον πόλεμο, στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων (Οκτώβριος 1914), προσδοκώντας να ανακτηθούν εδάφη στη Μέση Ανατολή. Το 1918 ανατράπηκαν και έτσι αναζωογονήθηκε για λίγο η εξουσία του σουλτάνου, μέχρι τη σύναψη της Συνθήκης

των Σεβρών (Αύγουστος 1920), που διέλυε επί της ουσίας την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Από το 1912 αρχίζει να διασπείρεται η ιδέα μιας «Τουρκίας για τους Τούρκους», με εμπορικό μπόϊκοτάζ, προπαγάνδα περί «ξένων πρακτόρων», «καρκινωμάτων», που θα οδηγήσει στην πολιτική του εκτουρκισμού. Το 1914 οι Οθωμανοί είχαν προτείνει ανταλλαγή των αγροτικών πληθυσμών Ελλήνων – Οθωμανών, αλλά δεν πραγματοποιήθηκε λόγω έναρξης του Α΄ Παγκοσμίου Πόλεμου. Αρχικά τρομοκρατείται ο πληθυσμός της Θράκης (1913) και το 1914 ακολουθεί ο διωγμός των Ελλήνων της δυτικής Μικράς Ασίας (από την Προποντίδα, μέχρι τη Φώκαια και την Έφεσο) και των κατοίκων του Πόντου, για να κορυφωθεί με τη γενοκτονία των Αρμενίων (1915), των Ελληνοποντίων και των Ασσυρίων. Η ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η απόδοση των νησιών του ΒΑ Αιγαίου στην Ελλάδα και η εισροή εκατοντάδων χιλιάδων μουσουλμάνων προσφύγων από την ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας στη Μ. Ασία, επιτείνει την εκστρατεία κατά των μη μουσουλμάνων πληθυσμών της αυτοκρατορίας.

Οι Νεότουρκοι, υπό την καθοδήγηση Γερμανών αξιωματικών, ξεκίνησαν τις εθνοτικές εκκαθαρίσεις, από τους Έλληνες, αφού προηγήθηκε η συλλογή πληθυσμιακών στατιστικών από τους τοπικούς Οθωμανούς αξιωματούχους. Την εκτέλεση του έργου ανέλαβε η μυστική υπηρεσία «Ειδική Οργάνωση», η οποία χρησιμοποιούσε ένοπλες ομάδες – συμμορίες μουσουλμάνων, τους γνωστούς Τσέτες. Με την καθοδήγηση αξιωματικών του στρατού, της χωροφυλακής και μουσουλμάνους πρόσφυγες των Βαλκανίων και του Καυκάσου, έκαναν επιδρομές στα ελληνικά χωριά, σκοτώνοντας, λεηλατώντας, καταστρέφοντας τη σοδειά και στέλνοντας τους άρρενες στα εξοντωτικά τάγματα εργασίας («αμελέ ταμπουρού»), όπου οι κρατούμενοι επιβίωναν το πολύ δύο μήνες. Το αποτέλεσμα ήταν η κατατρομοκράτηση και μαζική φυγή του ελληνικού πληθυσμού (κατ' εκτίμηση μισό εκατομμύριο Έλληνες πρόσφυγες πέρασαν στην Ελλάδα) και η διαμοίραση των περιουσιών του σε μουσουλμάνους. Σημαντικός σταθμός ήταν η σφαγή των Ελλήνων στην Παλαιά Φώκαια (Ιούνιος 1914), βόρεια της Σμύρνης, με τις αναμνηστικές φωτογραφίες που αναδεικνύουν τα φρικιαστικά εγκλήματα.

Μετά την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πόλεμου, ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος τάσσεται υπέρ της συμμετοχής της Ελλάδος στον πόλεμο, στο πλευρό των Αγγλογάλλων, με την ελπίδα αύξησης των ελληνικών εδαφών, ενώ ο βασιλιάς Κωνσταντίνος υποστηρίζει την ουδετερότητα (επί της ουσίας τη Γερμανία). Μετά την αποτυχία της εκστρατείας στην Καλλίπολη (Φεβρουάριος 1915 - Ιανουάριος 1916) και την είσοδο της Βουλγαρίας στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, οι Σύμμαχοι με την έγκριση του Βενιζέλου αποβιβάζουν στη Θεσσαλονίκη τη Στρατιά της Ανατολής (φθινόπωρο 1915), για τη δημιουργία του Μακεδονικού Μετώπου. Η Γερμανία ζητούσε την εκδίωξη των Συμμάχων από τη Θεσσαλονίκη. Το καλοκαίρι του 1916 το Δ΄ ΣΣ εκκενώνει την Ανατολική Μακεδονία, (η οποία καταλαμβάνεται άμεσα από τους Γερμανοβουλγάρους), και οδηγείται «φιλοξενούμενο» στη Γερμανία! Το κίνημα της Εθνικής Αμύνης εκδηλώνεται τον Αύγουστο του 1916, με στόχο τη σύνταξη της

Ελλάδος με την Αντάντ έναντι των εθνικών κινδύνων. Η Ελλάδα το 1916–1917 οδηγείται στον Εθνικό Διχασμό, που θα έχει ολέθριες επιπτώσεις στις μετέπειτα εξελίξεις. Στη Θεσσαλονίκη θα εγκατασταθεί φιλοσυμμαχικό κράτος υπό τον Βενιζέλο (Οκτώβριος 1916), που ελέγχει τη βόρειο Ελλάδα και τα νησιά. Η κυβέρνηση των Αθηνών και ο βασιλιάς ελέγχουν τη νότια Ελλάδα. Με τη βοήθεια των Γάλλων (αποκλεισμός Πειραιά-Νοεμβριανά, αποκλεισμός Παλαιάς Ελλάδος, κατάληψη Ισθμού Κορίνθου), ο Βενιζέλος ηγείται τελικά ολόκληρης της χώρας. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος εγκαταλείπει τη χώρα (29 Μαΐου 1917) και τη διακυβέρνηση αναλαμβάνει ο γιός του Αλέξανδρος (12 Ιουνίου 1917). Η Ελλάδα τάσσεται υπέρ των Συμμάχων (Σεπτέμβριος 1917), κηρύσσοντας τον πόλεμο στη γερμανόφιλη Βουλγαρία, που είχε εισβάλλει και στη Θράκη.

Οι Σύμμαχοι (Αντάντ) αποφασίζουν τον χειμώνα του 1918 την εκστρατεία στην Μεσημβρινή Ρωσία (Ουκρανία) και συγκεκριμένα στην Κριμαία, για την απώθηση των μπολσεβίκων, και τη δημιουργία ζωνών οικονομικής επιρροής. Ο Βενιζέλος προθυμοποιείται να συνδράμει στην εκστρατεία, αποβλέποντας σε θετικές εξελίξεις υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων στη Θράκη και τη Μ. Ασία. Άλλωστε η Ελλάδα καθυστερημένα είχε μπει στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, συμμετέχοντας στο μακεδονικό μέτωπο και έπρεπε να αλλάξει τις εντυπώσεις. Η εκστρατεία τελούσε υπό γαλλική διοίκηση και στο σύνολο των 70.000 ανδρών, συμμετείχαν 23.350 Έλληνες. Οι επιχειρήσεις δεν είχαν αίσια έκβαση και οι τελευταίες ελληνικές δυνάμεις αποχώρησαν τον Απρίλιο του 1919. Οι απώλειές τους ανέρχονταν σε 400 νεκρούς και 650 τραυματίες. Ύστερα από την έμπρακτη υποστήριξη της Ελλάδας στην ουκρανική εκστρατεία, έγινε αποδεκτή η αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη (Μάιος 1919). Η αποστολή Ελλήνων στρατιωτών στην Ουκρανία είχε αρνητικό αντίκτυπο για τις ελληνικές παροικίες των βορείων ακτών της Μαύρης Θάλασσας και τους Ποντίους που είχαν καταφύγει εκεί, μετά τις διώξεις του 1913. Οι μπολσεβίκοι χάρισαν στην Ελλάδα δάνειο που είχε πάρει από την τσαρική Ρωσία, αλλά θεώρησαν την ελληνική συμμετοχή στην εκστρατεία της Ουκρανίας εχθρική ενέργεια. Επιπλέον θεωρούσαν τον πόλεμο της Αντάντ (και της Ελλάδος) κατά της Τουρκίας ως ιμπεριαλιστικό πόλεμο, που εξυπηρέτούσε τα συμφέροντα των Αγγλογάλλων.

Τον Οκτώβριο 1918 η Τουρκία συνήψε ειρήνη με την Αντάντ και έτσι τέλειωσε ο πόλεμος στη Μεσόγειο. Μετά την εκκαθάριση των Δαρδανελλίων από νάρκες και ναυάγια, οι συμμαχικοί στόλοι εισέπλευσαν στην Κωνσταντινούπολη (Ιανουάριος 1919), μεταξύ των οποίων και ο ελληνικός, με επικεφαλής το θωρηκτό «Αβέρωφ». Η Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων και η συνθήκη των Βερσαλλιών (καλοκαίρι 1919), σήμανε την ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων-απολυταρχικών καθεστώτων και το τέλος της Αυστροουγγρικής, Ρωσικής και Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι σύμμαχοι, Άγγλοι, Γάλλοι, Ιταλοί, διαμελίζουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία και χωρίζουν την Ανατολική Μεσόγειο σε ζώνες επιρροής. Στην Ελλάδα περιέρχεται η Δυτική Μακεδονία και η Δυτική Θράκη. Στη Συνδιάσκεψη των Παρισίων Βρετανία, Γαλλία και Η.Π.Α. με τους φιλελεύθερους Λόιντ Τζώρτζ, Κλεμανσώ, Γουίλσον, οραματίζονται μια φιλελεύθερη

τάξη στον μεταπολεμικό κόσμο και ο Αμερικανός πρόεδρος ιδρύει την Κοινωνία των Εθνών, όπου όλα τα κράτη θα συμμετέχουν ισότιμα. Ο Βενιζέλος καταφέρνει, με τη συνεχή παρουσία του στο Παρίσι, την προσωπικότητα και εργατικότητα του, η μικρή Ελλάδα να αποσπάσει τα μέγιστα οφέλη. Αποφασίζεται η αποστολή ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη, για την προστασία του ντόπιου χριστιανικού πληθυσμού. Οι Έλληνες άλλωστε είχαν την πλειοψηφία στην περιοχή της Σμύρνης. Η απόφαση βασιζόταν στην αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών, της οποίας ήταν ένθερμος υποστηρικτής ο πρόεδρος των Η.Π.Α. Γουίλσον και στην διάθεση επιβολής των αποφάσεων των Συμμάχων στους Οθωμανούς. Για τους Έλληνες η Μικρασιατική Εκστρατεία ήταν εθνικοαπελευθερωτικός πόλεμος, ενταγμένος στη Μεγάλη Ιδέα και όχι ιμπεριαλιστικός – ταξικός, όπως ισχυρίστηκαν μερικοί. Δεν μπορεί ο πόλεμος απελευθέρωσης ομογενών από τον τουρκικό ζυγό αιώνων να χαρακτηρίζεται ιμπεριαλιστικός. Ο ελληνικός στρατός αποβιβάζεται θριαμβευτικά στις 15 Μαΐου 1919, ακολουθούν πυροβολισμοί με τραυματισμούς και νεκρούς (νεκροί 42 Έλληνες, 66 τραυματίες και 300–400 Τούρκοι νεκροί και τραυματίες, σύμφωνα με στοιχεία της διεθνούς επιτροπής διερεύνησης των γεγονότων). Οι σύμμαχοι εγκατέστησαν στην Κωνσταντινούπολη διασυμμαχική αρμοστέια. Οι Βρετανοί (και Γάλλοι) κατέλαβαν τα Δαρδανέλια, περιοχές της Θράκης, του Καυκάσου και της Μεσοποταμίας, οι Γάλλοι την Κιλικία (ΝΑ Τουρκία), οι Ιταλοί την Αττάλεια (νότιο τμήμα Μ. Ασίας).

Η ανάληψη της διακυβέρνησης της Σμύρνης από τις ελληνικές πολιτικές και στρατιωτικές αρχές χαρακτηρίστηκε από την τοποθέτηση του ουδέτερου Αριστείδη Στεργιάδη ως Υπατου Αρμοστή Σμύρνης. Ιδρύθηκε υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας και ανατέθηκε στον διακεκριμένο καθηγητή μαθηματικών Κωνσταντίνο Καραθεοδωρή η οργάνωση του Ιωνικού Πανεπιστημίου. Ο μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος προωθούσε την ελληνική εθνική ιδεολογία και στήριξη των ελληνικών στρατευμάτων στο μικρασιατικό μέτωπο.

Με τη Συνθήκη των Σεβρών στις 10 Αυγούστου 1920, την μεγαλύτερη ελληνική διπλωματική επιτυχία του 20^{ου} αιώνα, την οποίαν υπέγραψαν οι Σύμμαχοι με το σουλτάνο και την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης, η Τουρκία χάνει τις ευρωπαϊκές και αραβικές κτήσεις της, τμήματα της Μικράς Ασίας παραδίδονται στον έλεγχο Ελλήνων και Συμμάχων. Η Τουρκία παραχωρεί στην Ελλάδα την Ανατολική Θράκη, τα νησιά του ΒΑ Αιγαίου, περιλαμβανομένων της Ίμβρου και Τενέδου, ενώ η Σμύρνη και η ενδοχώρα της παραμένουν υπό ελληνική διοίκηση. Ύστερα από πέντε χρόνια το τοπικό κοινοβούλιο θα είχε το δικαίωμα να αιτηθεί με ψήφισμα κατά πλειοψηφία στο συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών, την οριστική προσάρτηση της Σμύρνης στο Βασίλειο της Ελλάδος. Με χωριστές συνθήκες αναγνωρίζεται η ελληνική κυριαρχία στη Δυτική Θράκη και αποφασίζεται η παραχώρηση των Δωδεκανήσων, πλην της Ρόδου, στην Ελλάδα.

Οι Σύμμαχοι θα διαμοιράσουν μεταξύ τους την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι Βρετανοί θα πάρουν υπό τον έλεγχο τους (εντολή-mandat) τη Μεσοποταμία με τα πετρέλαια τη Μοσούλης και του Κιρκούκ (Ιράκ), την Υπεριορδανία και Παλαιστίνη, (η

Αίγυπτος ήταν ήδη βρετανική), την Κύπρο και θα υποστηρίξουν την αραβική επανάσταση στην αραβική χερσόνησο (Χετζάζ). Οι Γάλλοι θα ελέγχουν Συρία και Λίβανο, (αναγνωρίζονται τα γαλλικά προτεκτοράτα Τυνησίας και Μαρόκου), οι Ιταλοί θα ελέγχουν Λιβύη και αργότερα τα Δωδεκάνησα. Προβλεπόταν η ίδρυση ανεξάρτητου αρμενικού και κουρδικού κράτους. Η μοίρα των Μικρασιατών Ελλήνων ήταν προδιαγεγραμμένη. Είτε θα εντάσσονταν στο ελληνικό κράτος, είτε θα εξέλιπαν από τη Μικρά Ασία, λόγω των νέων τουρκικών εθνοκαθάρσεων.

Οι Σύμμαχοι, με τις παραχωρήσεις στη Μικρά Ασία προς την Ελλάδα, την επιφορτίζουν να νικήσει τον Κεμάλ, ουσιαστικά μόνη. Το καλοκαίρι και φθινόπωρο του 1920 η Ελλάδα είχε τη μοναδική ευκαιρία να πετύχει την εθνική δικαίωσή της, να απελευθερώσει με τον ισχυρό και εμπειροπόλεμο στρατό της τους επί αιώνες υπόδουλους Έλληνες της Μ. Ασίας. Αν η Στρατιά της Μικράς Ασίας είχε ενισχυθεί εξ' αρχής, με επιστράτευση περισσότερων κλάσεων, θα μπορούσε να προελάσει μέχρι την Άγκυρα, καθότι ο τουρκικός στρατός και ο Κεμάλ ήταν ακόμα ανίσχυροι. Η Ελλάδα και οι σύμμαχοί της θα διαπραγματεύονταν από θέση ισχύος με την κεμαλική Τουρκία που είχε επαναστατήσει κατά του σουλτάνου και δεν αποδεχόταν τη Συνθήκη των Σεβρών. Στις 25 Οκτωβρίου 1920 πέθανε ο βασιλιάς Αλέξανδρος από σηψαιμία, ύστερα από δάγκωμα μαιίμους. Ο Βενιζέλος προκήρυξε εκλογές (1 Νοεμβρίου 1920), τις οποίες απρόσμενα έχασε και αυτοεξορίστηκε στη Γαλλία.

Η εκστρατεία στη Μ. Ασία απορροφά όλη τη στρατιωτική πολιτική και διπλωματική δυναμική της Ελλάδος. Η Ελλάδα έστειλε στη Μικρά Ασία το μεγαλύτερο εκστρατευτικό σώμα της ιστορίας της, 225.000 ανδρών, εκ των οποίων 80.000 ήταν μάχιμοι στην πρώτη γραμμή. Η αναπάντεχη εκλογική ήττα του Βενιζέλου, η επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου (19 Δεκεμβρίου 1920) και η αποτυχημένη επιθετική αναγνώριση του ελληνικού στρατού προς το Εσκή Σεχέρ, τον Δεκέμβριο 1920, οδήγησαν στη σταδιακή απόσυρση της υποστήριξης των Συμμάχων από την ελληνική προσπάθεια. Η καθημαγμένη από την πολυετή πολεμική προσπάθεια Ελλάδα, βρίσκεται προ του διλήμματος να συνεχίσει τον πόλεμο για την συντριβή του Κεμάλ ή να συμπτύξει τις δυνάμεις της και να επιδιώξει συμβιβαστική λύση, στα πλαίσια της συνθήκης των Σεβρών.

Το Νεοτουρκικό Κομιτάτο Ένωση και Πρόοδος μετασχηματίζεται το 1919 στην Εταιρεία για την προάσπιση των Δικαιωμάτων της Ανατολίας και της Ρούμελης (δηλαδή των Βαλκανίων), συγκαλεί την Α' Εθνοσυνέλευση στην Άγκυρα και με επικεφαλής τον εθνικιστή αξιωματικό Μουσταφά Κεμάλ, ιδρύει ανεξάρτητη από τον εξουδετερωμένο σουλτάνο κυβέρνηση και αντιτίθεται στους όρους της Συνθήκης των Σεβρών, αρχίζοντας επιχειρήσεις εναντίον της κατοχής των Συμμάχων και κυρίως των Ελλήνων. Ο Κεμάλ κερδίζει βήμα – βήμα την στήριξη Γάλλων, Ιταλών, Σοβιετικών, οι οποίοι και τον εξοπλίζουν με άφθονο πολεμικό υλικό. Η Γαλλία το 1921 υπέγραψε χωριστή συνθήκη με την Τουρκία. Οι Βρετανοί και ο πρωθυπουργός Λόιντ Τζώρτζ διάκεινται ευμενώς προς την Ελλάδα και τον Βενιζέλο, δεν εξοπλίζουν τον Κεμάλ, ενώ στηρίζουν την Ελλάδα, μόνο ρητορικά. Οι ύστατες προσπάθειες της «Εθνικής Άμυνας

Κωνσταντινουπόλεως» και της «Μικρασιατικής Άμυνας» στην Ιωνία, δεν τελεσφορούν.

Ο μεγαλύτερος στρατιωτικός νους της Ελλάδος, Ιωάννης Μεταξάς, τόσο στην λεπτομερή αναφορά του το 1915, όσο και στην κρίσιμη συνεδρίαση του Μαρτίου 1921, που εκλήθη να αναλάβει την αρχηγία της Στρατιάς Μικράς Ασίας και αρνήθηκε, διατύπωσε την άποψη ότι, η Ελλάδα ακόμα και αν νικούσε, που το θεωρούσε ανέφικτο πλέον, δεν θα μπορούσε να κρατήσει την Ιωνία. Πρότεινε σύμπτυξη του ελληνικού στρατού στην ενδοχώρα της Σμύρνης και οχύρωση της. Οι Σύμμαχοι για να αποφύγουν τον πόλεμο (είχαν αποστρατεύσει τις δυνάμεις τους), έχοντας πάρει τα ανταλλάγματα που ήθελαν, τερματίζουν την κατοχή της Μικράς Ασίας και εγκαταλείπουν την Ελλάδα, την οποία είχαν στείλει στη Μ. Ασία για να επιβάλλει τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών. Η Ελλάδα χρεοκοπημένη οικονομικά, δεν μπόρεσε να εξασφαλίσει δάνειο, έκανε διχοτόμηση του εθνικού νομίσματος τον Φεβρουάριο 1922, για να πληρωθούν καθυστερημένοι μισθοί μηνών και να βελτιωθεί το συσσίτιο στη Στρατιά. Μετά την αποτυχημένη εκστρατεία του Σαγγάριου προς την Άγκυρα, τον Ιούλιο – Αύγουστο 1921, με απώλειες 3.800 νεκρούς, 18.150 τραυματίες και 350 αγνοούμενους, φάνηκε ότι η Μικρασιατική Στρατιά δεν μπορούσε να συντρίψει τον στρατό του Κεμάλ. Είχαν προηγηθεί άστοχες πολεμικές και πολιτικές αποφάσεις και η κατάσταση είχε οδηγηθεί σε αδιέξοδο πολιτικό και στρατιωτικό. Οι Έλληνες στρατιώτες πολέμησαν με μεγάλη γενναιότητα και πέτυχαν περιφανείς νίκες, όμως οι διοικούντες δεν τις εκμεταλλεύτηκαν όπως έπρεπε, επέδειξαν αναποφασιστικότητα, ερασιτεχνισμό, παραπλανούσαν την κυβέρνηση για τις δυνατότητες της Στρατιάς. Η απόσυρση του ελληνικού στρατού από όλη ή το μεγαλύτερο μέρος της Μικράς Ασίας, ακόμη και τον Μάρτιο 1922, θα έσωζε πιθανότατα την Ανατολική Θράκη και ενδεχόμενη ανταλλαγή πληθυσμών θα είχε γίνει υπό ευνοϊκές για την Ελλάδα συνθήκες. Όμως η ελληνική ηγεσία δεν πήρε τη δύσκολη απόφαση.

Οι Τούρκοι άλλωστε, μάχονταν για την Μ. Ασία, την εξ' ανάγκης «πατρίδα» (πόλεμος πλέον εθνικής ανεξαρτησίας-αντιιμπεριαλιστικός) και είχαν τη δυνατότητα να συγκεντρώσουν μεγάλο αριθμό πυρών και στρατευμάτων, στο σημείο που θα επέλεγαν. Στο αδύνατο σημείο της εξέχουσας του Αφιόν Καραχισάρ, 15 τουρκικές μεραρχίες επιτέθηκαν σε 2 ελληνικές, ενώ οι εφεδρικές δυνάμεις του Β' ΣΣ δεν έσπευσαν να τις υποστηρίξουν. Μετά τη διάσπαση των ελληνικών γραμμών στο Αφιόν Καραχισάρ (13 Αυγούστου 1922), το μέτωπο κατέρρευσε. Στις 13 Σεπτεμβρίου πυρπολήθηκε από τους Τούρκους η Σμύρνη (η ελληνική και η αρμενική συνοικία). Ακολούθησαν κάθε είδους εγκλήματα, βιασμοί, δολοφονίες, λεηλασίες, σφαγές. Το μεγαλύτερο μέρος του πολυάριθμου ελληνικού στρατού υποχωρούσε άτακτα, σε κατάσταση αποσύνθεσης. Μόνο γύρω από τη Σμύρνη σκοτώθηκαν 3.500 Έλληνες στρατιώτες. Αν την ύστατη στιγμή συντάσσονταν γύρω από τη Σμύρνη, θα μπορούσαν να αιχμαλωτίσουν τον Κεμάλ και να αλλάξει η ροή των γεγονότων. Οι τελευταίες συντεταγμένες ελληνικές στρατιωτικές μονάδες υπό τον Ν. Πλαστήρα εγκατέλειψαν τη Μ. Ασία στις 16 Σεπτεμβρίου 1922. Ο τραγικός απολογισμός της

τριετίας 1919–1922 είναι: 24.240 νεκροί, 48.880 τραυματίες και 18.095 αγνοούμενοι οπλίτες και αξιωματικοί. Βασικοί λόγοι της αποτυχίας ήταν ο εθνικός διχασμός, (οι βενιζελικοί ήθελαν να διεκδικήσουν την Ιωνία, ενώ οι βασιλικοί την Κωνσταντινούπολη), η ακατάλληλη πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, η αντικατάσταση εμπειροπόλεμων βενιζελικών αξιωματικών από απόστρατους αντιβενιζελικούς, το εκτεταμένο μέτωπο των 713 χλμ. από Εσκή Σεχήρ έως Κιουτάχεια – Αφιόν Καραχισάρ, η απόσταση των 350 χλμ. από τις βάσεις ανεφοδιασμού και διοίκησης (σε Σμύρνη και Μουδανιά), το χαμηλό ηθικό του επί ένα χρόνο καθηλωμένου ελληνικού στρατού, με τις πολλές λιποταξίες, η κακή επιμελητεία (το φαγητό ήταν για κάποιο διάστημα ρέγκες, κρεμμύδια, κ.α.), οι ευάλωτες συγκοινωνίες, τηλεπικοινωνίες, η υποτίμηση του αντιπάλου, η απόσυρση μονάδων από τη Μ. Ασία για διεκδίκηση της Πόλης (η οποία δεν υλοποιήθηκε τελικά διότι θα έφερνε αντιμέτωπη την Ελλάδα με τους Συμμάχους και οι τελευταίοι δεν επρόκειτο ποτέ να αφαιρέσουν την πρωτεύουσα από τους Τούρκους). Άλλωστε οι Σύμμαχοι δεν ήθελαν να δουν την Ελλάδα να μεταμορφώνεται σε περιφερειακή - μεσογειακή δύναμη.

Πολεμικοί ζωγράφοι της εκστρατείας ήταν ο Σπύρος Παπαλουκάς, ο Περικλής Βυζάντιος και ο Παύλος Ροδοκανάκης, των οποίων τα περισσότερα έργα χάθηκαν στη καταστροφή της Σμύρνης. Επίσης, η ζωγράφος Θάλεια Φλωρά – Καραβία είχε ακολουθήσει τον ελληνικό στρατό ήδη από τους Βαλκανικούς Πολέμους.

Η ήττα στη Μ. Ασία έχει ως συνέπεια την ακύρωση της εθνικής δικαίωσης, τη συντριβή της Μεγάλης Ιδέας και τον αφανισμό του Ελληνισμού της Ανατολής. Το στρατιωτικό κίνημα του συνταγματάρχη Νικολάου Πλαστήρα (επικεφαλής του θρυλικού 5/42 Συντάγματος Ευζώνων) και Στυλιανού Γονατά, έδωσε το βασιλιά Κωνσταντίνο (28 Σεπτεμβρίου 1922), ακολούθησε η Δίκη και Εκτέλεση των Έξι, Δ. Γούναρη, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Γ. Μπαλτατζή, Ν. Θεοτόκη, Ν. Στράτου και του στρατηγού Γ. Χατζηανέστη (ο οποίος ήταν αρχιστράτηγος τους τελευταίους μόλις 4 μήνες), στις 28 Νοεμβρίου 1922. Τιμωρήθηκαν πολιτικοί για τα λάθη των στρατιωτικών. Ανατέθηκαν οι διαπραγματεύσεις στη Λοζάνη στον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο Πλαστήρας παρέδωσε την εξουσία σε πολιτική κυβέρνηση, μετά τις εκλογές του Δεκεμβρίου 1922. Ήταν η αρχή για μια σειρά στρατιωτικών κινημάτων που θα ακολουθούσαν.

Όσοι Έλληνες δεν μπόρεσαν να εγκαταλείψουν τη Μ. Ασία έως τις 30 Σεπτεμβρίου 1922, θεωρήθηκαν απειλή για την Τουρκία. Περίπου 150.000 – 240.000 συνελήφθησαν και σφαγιάστηκαν ή εξοντώθηκαν στα τάγματα εργασίας. Οι συνολικές απώλειες των Ελλήνων στο διάστημα 1912–1922 υπολογίζονται σε 500.000 άτομα. Το διάστημα 1923–1924 αντηλλάγησαν εκατέρωθεν 14.642 Τούρκοι στρατιωτικοί και πολιτικοί κρατούμενοι και αντίστοιχα 18.540 Έλληνες στρατιωτικοί και 8.000 – 15.000 πολίτες.

ΕΞΟΔΟΣ-ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Η έξοδος των Ελλήνων της Μ. Ασίας, η διάβαση από τη δουλεία στην ελευθερία, ο ακούσιος ξεριζωμός, η εγκατάλειψη των πατρογονικών εστιών υπό το κράτος βίας, που εξαπολύθηκε εις βάρος τους μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, έφερε 1.300.000 πρόσφυγες στην Ελλάδα των 4.500.000 κατοίκων. Τα λιμάνια των παραλίων έγιναν γέφυρες σωτηρίας για τους ξεριζωμένους. Το δρόμο του μαρτυρίου ακολούθησαν και οι ιερομάρτυρες αρχιερείς των μικρασιατικών Μητροπόλεων. Από την Ανατολική Θράκη η έξοδος πραγματοποιήθηκε υπό την προστασία του ελληνικού στρατού, μια σιωπηλή τραγωδία ξεριζωμού που κράτησε εβδομάδες. Οι εξαθλιωμένοι πρόσφυγες συνέχισαν να πεθαίνουν από την πείνα και τις αρρώστιες και μετά την έλευσή τους, στην ελεύθερη πατρίδα. Έτσι ξεκίνησε η τεράστια προσπάθεια ενσωμάτωσης των προσφύγων στο ελληνικό κράτος, με τη βοήθεια των δυτικών ανθρωπιστικών οργανώσεων.

Το Δεκέμβριο του 1922, το Υπουργείο Περιθάλψεως μετονομάστηκε σε Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, με τις περισσότερες διευθύνσεις του να αφορούν τους πρόσφυγες. Δημιουργούνται νοσοκομεία, λαϊκά ιατρεία, φαρμακεία. Στην Αθήνα ως νοσοκομεία λειτουργούν το 1922 η Αστυκλινική Αθηνών, η Βαρβάκειος Σχολή στην οδό Αθηνάς, δύο νοσοκομεία σε σκηνές πίσω από το Νοσοκομείο Συγγρού και στην περιοχή του Χατζηκυριάκειου στον Πειραιά. Το 1923 εγκαινιάζονται το Νοσοκομείο Προσφύγων Αθηνών (σήμερα «Ιπποκράτειο»), νοσοκομεία στη Νέα Ιωνία (σήμερα «Η Αγία Όλγα»), στη Νέα Κοκκινιά (σήμερα «Κρατικό Νίκαιας»), στη Θεσσαλονίκη το Κεντρικό Νοσοκομείο Προσφύγων (σήμερα «Γεώργιος Γεννηματάς») και άλλες μονάδες σε πόλεις της Μακεδονίας. Το Νοέμβριο του 1922, με την ίδρυση του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων, οργανώνεται η στέγαση στις πόλεις, ενώ θεσπίζεται η καταβολή επιδόματος. Ενεργοποιήθηκαν άμεσα Αμερικανοί και Βρετανοί, έκαναν εράνους και με τη βοήθεια των αμερικανικών ανθρωπιστικών οργανώσεων, Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός, American Women's Hospitals και Near East Relief Committee και της βρετανικής Save the Children Fund, οργάνωσαν συγκέντρωση, αποστολή και διανομή οικονομικής, υλικής, ιατροφαρμακευτικής βοήθειας προς τους πρόσφυγες και ιδιαίτερα προς τα άπορα, άρρωστα, υποσιτισμένα ορφανά, ασυνόδευτα παιδιά. Γνωστό το Αμερικανικό Ορφανοτροφείο της Σύρου, της Near East Relief Foundation, το οποίο λειτούργησε από το 1924 έως το 1929.

Στις 30 Ιανουαρίου 1923 υπογράφεται στη Λωζάννη της Ελβετίας η Σύμβαση περί ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών πληθυσμών. Περίπου 1.300.000 Τούρκοι υπήκοοι ελληνορθόδοξου θρησκειύματος από τη Μ. Ασία εγκαθίστανται στην Ελλάδα και 350.000 Έλληνες υπήκοοι μουσουλμανικού θρησκειύματος κυρίως από Μακεδονία, Κρήτη εγκαθίστανται στην Τουρκία. Από την ανταλλαγή εξαιρέθηκαν οι ελληνορθόδοξοι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης, των νήσων Ίμβρου και Τενέδου (που θα είχαν ελληνική διοίκηση) και οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης. Με τη Συνθήκη της Λωζάννης (24 Ιουλίου 1923), η οποία καταργεί τη Συνθήκη των Σεβρών, η Τουρκία ανακτά την Ανατολική Θράκη (αφού η ελληνική ηγεσία το

αποδέχτηκε, για να μην συγκρουστούν οι Βρετανοί με τους Τούρκους και υπάρξουν πιθανά αντίποινα και απώλειες για την Ελλάδα), την Ίμβρο, την Τένεδο, τη Σμύρνη και την αποστρατικοποιημένη ζώνη των Στενών, η οποία ήταν υπό την εποπτεία της Διεθνούς Επιτροπής των Στενών. Η Τουρκία παραχωρεί τα Δωδεκάνησα στην Ιταλία, αναγνωρίζει την προσάρτηση της Κύπρου στη Μεγάλη Βρετανία και παραιτείται από διεκδικήσεις εκτός των συμφωνημένων συνόρων της. Τα δικαιώματα των μειονοτήτων που εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής πληθυσμών Ελλάδας – Τουρκίας, καθορίζονται από τα άρθρα 37–44 της Συνθήκης.

Η Μικρασιάτισσα φωτογράφος Έλλη Σουγιουλτζόγλου–Σεραϊδάρη (Αϊδίνιο 1899 – Αθήνα 1998), γνωστή ως Nelly μετά τις σπουδές της στην Δρέσδη, άνοιξε φωτογραφείο στην Αθήνα (1924) και αποθανάτιζε την αστική τάξη της πρωτεύουσας και τους πρόσφυγες (για λογαριασμό της Near East Relief) αποτυπώνοντας τον ανθρώπινο πόνο. Σειρά φωτογραφιών των προσφύγων δημοσιεύτηκε στις Η.Π.Α. για την εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση Ανταλλαγής της Λωζάννης, οι πρόσφυγες θα λάμβαναν ως αποζημίωση περιουσία ίσης αξίας, αυτής που εγκατέλειψαν. Από το 1924 συγκροτείται στην Ελλάδα τεράστιος μηχανισμός εκτίμησης των ελληνικών περιουσιών στην Τουρκία και τον Μάιο του 1925 ανατίθεται στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος η καταβολή των αποζημιώσεων. Λόγω τεράστιων δυσκολιών και της αποθαρρυντικής στάσης της Τουρκίας ο Βενιζέλος υπέγραψε Οικονομικό Σύμφωνο τον Ιούνιο του 1930 στην Άγκυρα, το οποίο προέβλεπε συμψηφισμό των εκατέρωθεν εγκαταλειφθεισών περιουσιών, με αποτέλεσμα αντιδράσεις εκ μέρους των προσφύγων.

Η Επιτροπή Αποκατάστασης των Προσφύγων (1923), αυτόνομος οργανισμός, υπό την εποπτεία της Κοινωνίας των Εθνών, με τετραμελές συμβούλιο, Αμερικανό, Βρετανό και δύο Έλληνες, αναλαμβάνει τη διαχείριση του δανείου, για την επίλυση του προσφυγικού ζητήματος. Η Ε.Α.Π., μέχρι τη διάλυσή της το 1930, δαπανά τα 4/5 των πόρων για την αγροτική κυρίως αποκατάσταση των προσφύγων. Η αστική αποκατάστασή τους, που αφορά κυρίως τη στέγαση, δεν είναι τόσο οργανωμένη. Το έργο της Ε.Α.Π. συνεχίζει η Αγροτική Τράπεζα (ιδρύθηκε το 1929) και υπηρεσίες του Υπουργείου Γεωργίας και Κοινωνικής Πρόνοιας. Οι αγροτικοί προσφυγικοί πληθυσμοί εγκαθίστανται σε μέρη της Ελλάδος με παρόμοια φυσικά χαρακτηριστικά των τόπων καταγωγής τους, π.χ. πρόσφυγες της Τρίγλιας εγκαταστάθηκαν στη Ραφήνα, κ.α.

Η αγροτική αποκατάσταση ολοκληρώνεται με έργα, γεωυδραυλικά, εξυγιαντικά (καταπολέμησης της ελονοσίας) και κατασκευής οδικών δικτύων και ίδρυση πρότυπων αγροκτημάτων διάχυσης της τεχνογνωσίας στους καλλιεργητές. Τα τεχνικά έργα στις πεδιάδες, κυρίως Θεσσαλονίκης, Σερρών, Δράμας αναλαμβάνουν αμερικανικές εταιρείες (American Foundation Co., John Monks and Sons – Ulen and Co.).

Η στέγαση των προσφύγων υπό την επίβλεψη της Ε.Α.Π., αρχικά γίνεται σε αντίσκηνα, σχολεία, εκκλησίες, δημόσια κτίρια (όπως π.χ. Δημοτικό Θέατρο Αθηνών), στρατώνες, αποθήκες και σταδιακά ακολουθεί η θεσμική αποκατάστασή τους, αστική και αγροτική. Υπερτερούν τα γυναικόπαιδα και οι ηλικιωμένοι. Το 1923 η υποδοχή των προσφύγων είναι πιο οργανωμένη. Οι πρόσφυγες περνούν από ολιγοήμερα καραντίνα στα λοιμοκαθαρτήρια του Αγ. Γεωργίου στο Κερατσίνι, στη Μακρόνησο και στο Καραμπουρνού Θεσσαλονίκης. Με την αγροτική αποκατάσταση παραχωρούνται οικία (ανάλογου τύπου), γη, εργαλεία, ζώα, σπόροι.

Οι αστικές κατοικίες, ολοκληρώνονται με σχέδια και εποπτεία της Ε.Α.Π., βάσει διεθνών στοιχειωδών προδιαγραφών, με προσπάθεια ελαχιστοποίησης κόστους και χρόνου κατασκευής (προσφυγικές κατοικίες Νέου Κόσμου, Ταύρου, Αμπελοκήπων, Καισαριανής, Βύρωνα, Ν. Ιωνίας, Ν. Σμύρνης, Υμηττού, κ.α.). Δίπλα στις παραχωρημένες κατοικίες, που δεν φθάνουν για όλους, οι πρόσφυγες κτίζουν αυτοσχέδια καταλύματα (Δραπετσώνα, Δουργούτι, κ.α.). Οι πρόσφυγες φτιάχνουν σχολεία, εκκλησίες σε πρόχειρες ξύλινες κατασκευές. Αργότερα θα διεκδικήσουν από το κράτος τη νομιμοποίησή τους, με την κατασκευή μόνιμων υποδομών. Οι κατοικίες που κτίζονται από το κράτος, είναι μονώροφες ή διώροφες, διπλοκατοικίες έως τετρακατοικίες και τέλος πολυκατοικίες, διώροφες, τριώροφες ή τετραώροφες, πάντα σε ανοικτή δόμηση, σύμφωνα με τα πολεοδομικά πρότυπα του Μεσοπολέμου.

Στην απογραφή του 1928, απογράφηκαν 1.221.844 πρόσφυγες, περίπου 104.000 παιδιά γεννήθηκαν στην Ελλάδα. Κατά δήλωσή τους 151.892 είχαν εισέλθει στην Ελλάδα πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή και οι 1.069.957 μετά. Ένα ποσοστό 5% προέρχονταν από τη Ρωσία και 4% από τη Βουλγαρία. Το 52,3% απασχολείτο στη γεωργία και 24,7% στη βιομηχανία. Αντίστοιχα, οι γυναίκες 39,3% στη γεωργία και 31,5% στη βιομηχανία. Οι αγγειοπλάστες, κυρίως της Κιουτάχειας, της Νικομήδειας, κ.α. μεταφέρουν την κεραμική παράδοση στην Ελλάδα (Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη) και εργάζονται στις εταιρείες «Κιουτάχεια» και «Κεραμικός». Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στα αστικά κέντρα, οι άνδρες σε ποσοστό 55% και οι γυναίκες σε ποσοστό 71,7%, εργάζονται στη βιομηχανία. Άλλες συνήθεις ασχολίες των προσφύγων στις πόλεις, ήταν στην οικοδομή, του πλανόδιου μικροπωλητή, του μικροκαταστηματάρχη, του ναυτεργάτη. Ιδρύθηκαν βιομηχανίες με δάνεια της Ε.Τ.Ε., ιδιαίτερα της ταπητουργίας, με τους Μικρασιάτες από τη Σπάρτη της Πισιδίας, στη Ν. Ιωνία, Βύρωνα, Νίκαια.

Ιδρύονται εργαστήρια κεντητικής για τα κορίτσια. Υπήρχε εμπειρία από τη σχολή του Αμαλείου (δεκαετία 1850) ή τον Σύλλογο Εκπαιδύσεως Νεανίδων (1872). Η αστική μορφωμένη ελίτ συγκροτεί εργαστήρια κεντητικής σε φορείς, όπως «Το Σπίτι του Κοριτσιού», το «Παμμικρασιατικόν Σωματείον Γυναικών». Χορηγοί είναι η Ε.Α.Π. και η Near East Relief. Η «Μέριμνα Ποντίων Κυριών», με έτος ίδρυσης το 1904 στην Τραπεζούντα, επανιδρύθηκε το 1923 στη Θεσσαλονίκη, για τη στήριξη των Ποντίων γυναικών. Ο ελληνισμός της Ανατολής διευρύνει τον επιχειρηματικό χάρτη της Ελλάδος, με την ίδρυση μικροεπιχειρήσεων, βιοτεχνιών έως βιομηχανιών μεγάλης

κλίμακας, όπως ο Μποδοσάκης Αθανασιάδης από τη Νιγδη, με δραστηριότητα σε Κωνσταντινούπολη – Σμύρνη, εκκινεί το Ελληνικό Πυριτιδοποιείο και Καλυκοποιείο (ΠΥΡ. ΚΑΛ.). Το 1926 θεμελιώνεται και το 1929 εγκαινιάζεται η αλευροβιομηχανία «Μύλοι Αγ. Γεωργίου Α.Ε.», στον έρημο τότε όρμο του Κερασινίου. Το 1922 αποβιβάζεται η οικογένεια Παπαδοπούλου από την Πόλη στον Πειραιά, ιδρύοντας την ομώνυμη βιομηχανία μπισκότων. Από το «Μέγα Φαρμακείον» του Γ. Μωραΐτη στη Σμύρνη, ξεκινά ο Κώστας Κανάρογλου για να αναπτύξει την εταιρεία καλλυντικών – φαρμάκων «Φαρμακευτικά Εργαστήρια Cana». Ο Ηλίας Κ. Κοκκώνης από τη Σμύρνη, όπου είχε ομβρελοποιία (1897), ιδρύει βιοτεχνία ελληνικών σημαιών (1919). Το 1924 ο Ελευθέριος Σαρίδης ιδρύει επιπλοβιομηχανία, με εξαγωγές σε όλο τον κόσμο. Πολλοί εκπρόσωποι των Γραμμάτων και των Τεχνών, είναι Μικρασιάτες, όπως ο ζωγράφος Φώτης Κόντογλου, ο λογοτέχνης Ηλίας Βενέζης, ο ποιητής Γιώργος Σεφέρης, η λογοτέχνης Διδώ Σωτηρίου, ο ποιητής Στρατής Μυριβήλης, ο χαράκτης Α. Τάσος.

Το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, με επικεφαλής τη μουσικολόγο – εθνογράφο Μέλπω Λογοθέτη – Μερλιέ (1890–1979) και τον ελληνιστή Octave Merlier (1897–1976), ξεκινούν την πρωτοβουλία διάσωσης της ιστορίας, της μνήμης, του πολιτισμού, της μουσικής και της παρακαταθήκης του ξεριζωμένου μικρασιατικού ελληνισμού. Το Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο, ιδρύθηκε το 1930 από τη Μέλπω Μερλιέ, είναι το αρχαιότερο κέντρο μελέτης της παραδοσιακής μας μουσικής, βυζαντινής, δημοτικής, ρεμπέτικης, έχοντας συγκεντρώσει υλικό ανεκτίμητης αξίας. Συνεργάστηκαν επιφανείς μουσικοί και μουσικολόγοι, όπως ο Νίκος Σκαλκώτας, ο Πέτρος Πετριδης, κ.α. Το Αρχείο Προφορικής Παράδοσης, αποτελεί προϊόν ερευνητικής προσπάθειας από το 1930 έως το 1975, καλύπτοντας όλη την ελληνική επικράτεια και καταγράφοντας τις προφορικές μαρτυρίες 5.000 προσφύγων της Μ. Ασίας, σε ένα corpus μαρτυριών 300.000 χειρόγραφων σελίδων. Χωρίς αυτή την πρωτοβουλία της Μέλπως και του Οκταβίου Μερλιέ, ο Μικρασιατικός Ελληνισμός θα είχε χαθεί για δεύτερη φορά, οριστικά πλέον.

Από τον πρώτο χρόνο της άφιξής τους οι πρόσφυγες ιδρύουν συλλόγους εκεί όπου εγκαθίστανται. Οι σύλλογοι ξεπερνούν τους 400 και χαρακτηρίζονται ως αλληλοβοηθητικοί, φιλανθρωπικοί, επαγγελματικοί, εξωραϊστικοί, ψυχαγωγικοί, αθλητικοί και πολιτικοί. Διεκδικούν προσφυγικά δικαιώματα, παρέχουν πρακτική βοήθεια για τον εντοπισμό αγνοουμένων, λειτουργούν ως ληξιαρχεία, διοργανώνουν συνέδρια, εκδίδουν περιοδικά και εφημερίδες, συνδιαλέγονται με τους φορείς αποκατάστασης για το στεγαστικό και τη συνδιαμόρφωση των συνοικισμών, αναπτύσσουν φιλανθρωπικό έργο και μεριμνούν για την εύρεση εργασίας στα μέλη τους, π.χ. Σύλλογος «Η Αναγέννησις» Νέων Σπάρτης – Νέας Ιωνίας, Ένωσις Ποντίων Κοκκινιάς, Σύλλογος Προσφύγων Συνοικισμού Χατζηκυριάκου, κ.α. Οι σύλλογοι υποκαθιστώντας τις κοινότητες των προσφύγων και αναδημιουργώντας την ιστορική μνήμη, κάνουν ονοματοθεσία οδών, πλατειών, ανεγείρονται ναοί, με κειμήλια – εικόνες, συνεργάζονται με Κράτος, Πανεπιστήμιο, Ακαδημία για τη συστηματική

καταγραφή της λαογραφίας της Μ. Ασίας. Ο σωματειακός αθλητισμός των προσφύγων τη Μ. Ασίας αποτέλεσε ιδιαίτερη πτυχή της συλλογικής δράσης του προσφυγικού κόσμου στην Ελλάδα. Ο Πανιώνιος Σμύρνης, ο Απόλλων Σμύρνης, ο Πέλοψ Μελαντίας και η Αρμενική Λέσχη της Σμύρνης, μετέφεραν την έδρα τους στην Αθήνα. Πρόσφυγες της Κωνσταντινούπολης ίδρυσαν αθλητικά σωματεία στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη και άλλα αστικά κέντρα. Στη διάρκεια του Μεσοπολέμου συγκροτήθηκαν πάνω από 500 προσφυγικά αθλητικά σωματεία. Οι πρόσφυγες υπήρξαν φορείς νεωτερισμών, εισάγοντας τον γυναικείο αθλητισμό στην Ελλάδα. Η πλειοψηφία των αθλητικών συλλόγων ανήκε πολιτικά στους φιλελεύθερους και λειτουργούσαν ως φορείς της μνήμης της Μ. Ασίας.

Η ανταλλαγή πληθυσμών θεωρείται σημείο τομής για την αστική λαϊκή μουσική και τη συνεισφορά των Μικρασιατών προσφύγων στην εξέλιξή της. Το ρεμπέτικο είναι μικτό μουσικό γένος με τη φιλοσοφία της Ανατολής. επιλεκτική χρησιμοποίηση της Δυτικής εναρμόνισης, με ρυθμούς και μελωδίες επηρεασμένους από τις μελωδίες του ευρύτερου Ελλαδικού χώρου, της Μικράς Ασίας και των Βαλκανίων. Εκτιμάται ότι άνθισε κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στα λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου, Σμύρνη, Θεσσαλονίκη, Ερμούπολη, Αλεξάνδρεια και τον Μεσοπόλεμο γνώρισε μεγάλη ακμή ως το τραγούδι των ανθρώπων που μετοίκησαν στη νέα πρωτεύουσα και έψαχναν κοινό κώδικα έκφρασης και επικοινωνίας. Γνωστοί ρεμπέτες ο Βαγγέλης Παπάζογλου, ο Στελλάκης Περπινιάδης, ο Γιοβάν Τσαούς, κ.α. Η άφιξη των Μικρασιατών προκάλεσε το εκρηκτικό ξεκίνημα της ελληνικής δισκογραφίας, κυρίως μετά το 1924.

Η ξενάγηση κράτησε περίπου 2,5 ώρες. Όλοι θαύμασαν το πλήθος και την ποιότητα των εκθεμάτων. Κάποια κειμήλια άγγιξαν ευαίσθητες χορδές, όπως η χλαίνη του Νικολάου Πλαστήρα, η σημαία του Λιμεναρχείου Σμύρνης, τα αντικείμενα του μητροπολίτη Χρυσοστόμου Σμύρνης, οι πολεμικοί χάρτες, τα όπλα, τα κλειδιά του Μητροπολιτικού Ναού Αγίας Φωτεινής της Σμύρνης και σμυρναϊκών αρχοντόσπιτων, του Γραικικού Νοσοκομείου «Άγιος Χαράλαμπος», φωτογραφίες από το κτίσιμο του Αμερικανικού Ορφανοτροφείου της Near East Relief στη Σύρο.

Ο Ελληνισμός μεγαλούργησε στο πέρασμα των αιώνων. Η σκυτάλη πέρασε σε εμάς. Η ευθύνη μας είναι τεράστια απέναντι στους προγόνους και στα παιδιά μας. Αρκεί να είμαστε ενωμένοι και αποφασισμένοι, μπροστά στις νέες προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο Ελληνισμός.

- **Βιβλιογραφία**

- Βογιατζόγλου Βάσος, Σαπουντζάκης Χάρης, Εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, ένθετο «ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ», Μικρά Ασία, η άγνωστη Πισιδία, Κυριακή 16 Μαρτίου 1997
- Γιαννόπουλος Γιάννης, Κουνάδης Παναγιώτης, Εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, ένθετο «ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ», Η Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα 1920–1930, Κυριακή 31 Οκτωβρίου 1999
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974

- Κρέμος Π., Arnold-Baker R., Αβέρωφ, το πλοίο που άλλαξε την πορεία της ιστορίας, εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1990
- Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919–1922), ΓΕΣ/ΔΙΣ, Αθήνα 1963
- Κείμενα της έκθεσης: «Μικρά Ασία», Λάμψη, Καταστροφή, Ξεριζωμός, Δημιουργία», Μουσείο Μπενάκη, Πειραιώς 138

